

Karel Turza*

Bioetika i kultura. Može li bioetika pridonijeti stvaranju interkulturalnosti?

SAŽETAK

Bioetika je nastala u multikulturalnom miljeu kasne/refleksivne modernosti, u SAD-u. Od pojave *Bioetike – mosta k budućnosti*, Van Rensselaera Pottera, bioetika se u svojoj glavnoj razvojnoj putanji kretala od multidisciplinarnog k interdisciplinarnom projektu. Postavlja se pitanje postoji li signifikantna veza između njenog ranog multidisciplinarnog karaktera i multikulturalnosti miljea njenog rodnog mjesta? Naš odgovor je - vjerojatno da, u najmanju ruku stoga što oba "multi" korespondiraju sa samom prirodom/logikom čitavog povijesnog procesa, čija je suštinska karakteristika uvijek bila diferencijacija, to jest transformacija (kako bi to formulirao Herbert Spencer) iz *homogenosti* u – *neodređenu*, odnosno *određenu* – *heterogenost*. Također je vrlo vjerojatno da postoji uzročno-posljedični odnos između spomenutih dvaju "multi"; heterogenost bioetike bila je, u krajnjoj liniji, posljedica heterogenosti sociokulturalnog miljea u kom je nastala. No, postoji (i) značajna razlika između ovih dvaju "multi". Pored *multikulturalnih* (manje *određenih*, odnosno *neodređenih heterogenih*), postoji i koncepcija prema kojoj postoje i *interkulturalni* (*određeno heterogeni*) miljei. Prema nekim autorima, samo su posljednji autentično ljudski/humani sustavi ljudske međuzavisnosti. U postojećem, međutim, *multikulturalnih* miljea ima, no *interkulturalni* sustavi još su uvijek tek idealno-tipske konstrukcije (ili utopije). S druge pak strane, bioetika se tijekom posljednjih četrdesetak godina razvila (iz *multi*) u *interdisciplinarni* projekt, naročito u posljednjem desetljeću, unutar koncepta *integrativne bioetike*.

Pitanje koje slijedi jest: ima li bioetika, u svojoj *integrativnoj* verziji, kapacitet da praktično pridonese (da sada sama postane uzrok) transformacijama *multikulturalnih* u *interkulturalne* sustave ljudske međuzavisnosti? I, dalje, ako ima, kako ih možemo upotrijebiti da bismo postigli taj cilj? Konačno, koji bi trebao biti prvi korak? Vjerojatno formuliranje jednog *Manifesta integrativne bioetike*? Pa, učinimo to!

Ključne riječi: moral, etika, bioetika, multidisciplinarna bioetika, interdisciplinarna (integrativna) bioetika, multikulturalna društva, interkulturalni sustavi ljudske međuzavisnosti.

* Adresa za korespondenciju: Karel Turza, Univerzitet u Beogradu, Medicinski fakultet, Katedra humanističkih nauka, Dr. Subotića 8, RS - 11 000 Beograd, Srbija, e-mail: turza@med.bg.ac.rs

* * *
*

Sadržaj ovog rada izlažemo u formi glosara, iz jednostavnog razloga: to je način promišljanja i definiranja, odnosno formuliranja/prikazivanja/izlaganja koji će u najvećoj mjeri osigurati preciznost, jasnoću i konciznost. Naravno, iznošenje mnoštva informacija u malo riječi uvijek uključuje rizik da, zbog manjka suptilnijih medijacija i širih argumentacija, ostanemo nedorečeni. No, držimo da postoje još bar dva valjana razloga za takav postupak; najprije, ovaj je rad neka vrsta prolegomene (i *plaidoyer*) za jedan *bioetički manifest* (a manifest je žanr koji je, uglavnom, uvijek na gubitku, kada je odveć opširan) i, s druge strane, malo je danas čitalaca – ne samo među laicima, nego i među ekspertima – koji će se, s punom pažnjom, predati zovu jedne ekstenzivne naracije (*le grand récit*) i njoj svojstvenog diskursa.¹

*

Bioetika: Multi – odnosno – interdisciplinarni projekt u čijim se okvirima istražuju: 1) vrijednosti i norme (vid., **Vrijednosti**; vid., **Norme**) koje se tiču *dobra* i *zla* (vid., **Dobro**; vid., **Zlo**), odnosno ispravnog i pogrešnog u kontekstu *života uopće*, to jest njegovih najrazličitijih manifestacija i 2) individualni i grupni stavovi (vid., **Stavovi**) o rečenim vrijednostima i normama (vid., **Integrativna bioetika**).

Diferencijacija: Odnosi se, u ovom kontekstu, na temeljni, ontološki aspekt čitavog povijesnog procesa (vid., **Historija**), to jest na *heterogenizaciju* (vid., **Heterogenizacija**) svih sfera *sustava ljudske međuzavisnosti*, od tradicionalnih *zajednica* do suvremenih modernih (odnosno postmodernih) *društava*.² Budući da se tijekom posljednjih nekoliko desetljeća događa akceleracija (ubrzavanje) povijesnog procesa, ubrzan je i proces diferencijacije/heterogenizacije.

Glavno obilježje suvremenih *sustava ljudske međuzavisnosti* – kako tvrde neki autori, napose takozvani antiglobalisti – jest kulturna uniformizacija koju proizvodi globalizacijski proces. Stvari, međutim, stoje drukčije. Globalizacija (vid., **Globalizacija**) jest proces u kom se intenziviraju međuzavisnosti društava/kultura, skupina i pojedinaca, koji, na ovaj ili onaj način, vrši utjecaj na **sve** (*ergo*, na čitav svijet). Ali, to je, zapravo, širok okvir *modernosti* – intelektualnog i praktičnog projekta čiji su glavni uvjeti i pretpostavke: *privatno vlasništvo*, *tržišno privređivanje*, *individualizam* i *racionalnost* (vid. o

¹ Odrednice ovog glosara date su po abecednom redu.

² *Sustav ljudske međuzavisnosti* sintagma je preuzeta od Norberta Eliasa (Elias, 1994) i odnosi se na **sve** oblike zajedničkog života ljudi/čovjeka. Razlika pak između *zajednice* i *društva*, ovdje je utemeljena na poznatim, klasičnim Tönniesovim (Tönnies, 2001) određenjima: *Gemeinschaft* i *Gesellschaft*. Kada se radi o *modernim* i *postmodernim* sustavima ljudske međuzavisnosti, oslanjamo se, u izvjesnoj mjeri, na zamisli, s jedne strane, Anthonyja Giddensa (Giddens, 2001) i, s druge, Zygmunta Baumana (Bauman, 2001). Apsolutno se, međutim, oslanjamo na našu zamisao koncepta *modernosti* (vid., **Modernost**).

tome u: Turza, 1998) i još, u *kasnoj modernosti (refleksivnoj modernosti, postmodernosti...*, kakogod): parlamentarna demokracija, vladavina prava/pravna država, ljudska prava itd., drugim riječima, sustav "pravila igre" *formalne racionalnosti* (vs. *supstancijalna racionalnost*³), unutar kojeg su moguće nebrojene kombinacije sociokulturnih formi, žanrova i sadržaja (otprilike kao u šahu: unutar preciznih pravila i "sustava" ove igre, moguće su gotovo bezbrojne kombinacije). Inače, najbliže ovdje izloženom shvaćanju *diferencijacije* jest koncept *la différance* Jacquesa Derride (vid., **Heterogenizacija**).

Dobro: Zahtijeva, i to neprestano, naš – nerijetko velik – angažman i trud. *Dobro* ispravno znači, dakle, *činiti* – no i promišljati, odnosno govoriti – *dobro*. Postizanje *dobra* nije moguće bez nas, to jest bez našeg mišljenja/djelovanja da se potisne, ukloni *zlo*. Kako je to, najzad, o *zlu* – (kažu) primijetio Edmund Burke: *zlo uvijek prevladava kada dobri ljudi ne čine ništa*⁴ (vid., **Zlo**).

Etika: Filozofska disciplina koja obuhvaća brojna područja. Ipak, dakako, najvažnije je ono koje se tiče njenog predmeta: *moral*. Odgovor na pitanje *što je etika* bitno je, *ergo*, određen definicijom morala (vid., **Moral**).

Formalna racionalnost: Tiče se racionalnosti kasne modernosti [u ovom kontekstu, ponavljamo, ovo određenje nema veze s Weberovim (Weber, 1976) razlikovanjem *formalne* i *supstancijalne racionalnosti*]; odnosi se na poštovanje pravila igre postojeće strukturiranosti društvenog svijeta od strane društvenih djelatnika: u političkom smislu, to je respektiranje formalno proceduralne demokracije; u ekonomskom smislu, to je interakcija djelovanja i strukture (Giddens, 1991) u kojoj se respektiraju signali tržišta; u pravnom smislu radi se o djelovanju koje se drži pravne forme koja je apstraktni regulativ svijeta ljudske međuzavisnosti i u kojoj je subjekt apstraktna osoba (građanin) s – kako bi Hegel rekao, posjedom koji je svojina, ugovorom itd., odnosno, u najkraćem, pravna forma je negacija proizvoljnosti, slučajnih htijenja, samovolje/arbitrarnosti u ljudskoj međuzavisnosti (vid., **Supstancijalna racionalnost**).

Globalizacija: Proces – započet prije otprilike pola stoljeća – kojim se uspostavlja sve veća međuzavisnost pojedinaca, skupina, regija i država na svjetskom planu (sâm, pak, termin – kojim se taj proces označava – nije, međutim, stariji od dvadesetak godina). Ne tiče se samo širih aspekata društvenog djelovanja, to jest, ekonomije, politike, kulture itd., već i svakodnevnog života pojedinaca i skupina. Jedna od dimenzija globalizacijskog procesa jest da grupne, no i individualne akcije, utječu (mogu utjecati), u

³ Razlika između *formalne* i *supstancijalne* racionalnosti ovdje se ne poklapa s poznatom, istim terminima označenom dihotomijom koju je formulirao Max Weber (vid., **Formalna racionalnost**; vid., **Supstancijalna racionalnost**).

⁴ O *dobru* i *zlu* (odnosno o *ispravnom* i *neispravnom/pogrešnom*) da još ovdje kažemo, a na tragu Kanta i Hegela, te Kanrge, da su to *korelativni*, to jest suodnosni pojmovi, što, u najkraćem, znači da se – kako veli Kangrga (Kangrga, 2004) – naprosto ne mogu (ne daju) ni postaviti, ni misliti jedno bez drugog.

većoj mjeri nego u svim ranijim epohama, na mišljenje i djelovanje i (geografski) veoma udaljenih pojedinaca i skupina, odnosno društava/država. Faktor koji je za to, vjerojatno, najodgovorniji, jest intenzivan razvoj informacijskih tehnologija i svjetske komunikacijske mreže (više o tome vid., recimo, u: Giddens, 2001).

Heterogenizacija: Rezultat diferencijacije i proces koji se događa simultano s njom. Odnosi se na temeljno obilježje povijesti (*Geschichte*; vid., **Historija**). Prema Herbertu Spenceru, postoje dvije vrste *heterogenizacije*, to jest *heterogenosti*: *određena i neodređena*. Prva pripada funkcionalnim sustavima ljudske međuzavisnosti, dok druga implicira veću ili manju disfunkcionalnost, uključujući i kaos (e. g., grad razrušen snažnim zemljotresom jest heterogeniji nego što je bio prije katastrofe, ali je *neodređeno* heterogen).

U kontekstu ovog glosara, *neodređena heterogenizacija* implicira postojanje različitih kulturnih varijeteta u jednom sustavu ljudske međuzavisnosti, među kojima, međutim, ne postoji uzajamno uvažavanje i tolerancija, odnosno, u antagonističkom su odnosu (uključuje i ratne sukobe). Djelomična *određena heterogenizacija* odnosi se na *multikulturalnost*, a potpuna *određena heterogenizacija* (idealni tip) obilježje je *interkulturalnosti*.

Integrativna bioetika: Odnosi se na *interdisciplinarni* (ne, dakle, samo *multidisciplinarni*; vid., **Interkulturalnost**; vid., **Multukulturalnost**) projekt zasnovan na ideji *interdisciplinarnog* (ne, dakle, samo *multidisciplinarnog*) pristupa životu kao takvom i svim oblicima nastajanja, očitovanja i nestajanja života. To (*interdisciplinarnost*) implicira duboko kreativno prožimanje brojnih intelektualnih i praktičnih napora, čiji je cilj prepoznavanje, identificiranje i definiranje, te stalno ispitivanje pitanja povezanih s vrijednostima i normama koje se tiču dobra (vid., **Dobro**) i zla (vid., **Zlo**), odnosno ispravnog i pogrešnog u životu sâmom. *Integrativna bioetika* računa s posvemašnjom, pa, dakle, i moralnom heterogenizacijom (vid., **Heterogenizacija**) svijeta života, te s ambivalencijom, kontingencijom i rizicima (prirodnim i proizvedenim) kao glavnim njegovim atributima. No, *integrativna bioetika* zna da nema "fatalne" ontologije, dakle, slijepe *objektivne* sile povijesti, odnosno njenih manifestnih oblika/strukture, budući da je čovjek, *ultima linea*, njihov tvorac, nosilac, transformator i – demonter. One, dakle, postoje tek kroz "dualizam strukture i djelovanja" (Giddens). Otuda, iz tog saznanja, između ostalog, ambicija, na prvi pogled, možda, arogantna, *integrativne bioetike* da sudjeluje, i to značajno, u kreiranju (i) interkulturalnosti – na globalnom nivou. Bioetika je nastala u jednom *multikulturalnom* miljeu (SAD), kao *multidisciplinarni* projekt i brzo je premežila svijet, da bi – i to baš u ovdašnjim (najprije u Hrvatskoj, a zatim i ostalim prostorima jugoistočne Europe, te u Njemačkoj) intelektualnim krugovima – sada kao *interdisciplinarni* projekt, nadmašila i svoju duhovnu (*multidisciplinarnu*) osnovu i anticipi-

rala jednu novu, *interkulturalnu* stvarnost. Kako *integrativno* bioetički djelovati, a da se ta, za sada, (samo) misaona anticipacija pretvori u praktično poštovanje života, teško je odgovoriti. *Misli globalno, djeluj lokalno* – poznata je i dobra prva uputa. Druga uputa jest: njegovanje *kritičke* bioetičke svijesti; *ergo*, nepristajanje na *normalizaciju* (vid., **Normalizacija**) neumnog mišljenja i praksi u svim područjima života (ne, dakle, samo u sferi država/političko).

Što se autora ovih redova tiče, svoj doprinos *interkulturalnosti*, a to će reći, toleranciji, uzajamnom uvažavanju različitosti, poštovanju sveukupnosti života, on daje, ponajprije i ponajviše, kroz nastavu na medicinskom fakultetu na kome predaje bioetiku (i predmete koji je prate). Ako i samo nekolicina studenata usvoji osnove (*integrativno*) bioetičkog rezoniranja, prosuđivanja i djelovanja, smatrat će svoj doprinos velikim.

Iz dosadašnjeg iskustva u podučavanju, točnije rečeno, iz komunikacije sa studentima Medicinskog fakulteta Sveučilišta u Beogradu, zaključujemo (vid. o tome u: Radenović, 2008) da bi nam u toj (zašto ne reći?) misiji, od velike pomoći bilo postojanje jednog *Manifesta integrativne bioetike*; pa, stvorimo ga!

Interkulturalnost: Podrazumijeva potpunu otvorenost/toleranciju skupina i pojedinaca prema drugim kulturama, to jest drukčijim vrijednosnim sustavima i normativnim porecima. Razlika između *multikulturalnosti* (vid., **Multikulturalnost**) i *interkulturalnosti* jest u tome što službena (državna) politika može, ali ne mora nužno i uvijek proizvoditi autentično uzajamno poštovanje i toleranciju među različitim skupinama i pojedincima, dok *interkulturalnost* jest otvorenost prema kulturnim različitostima, bez obzira na to je li oficijelno ohrabrivana ili ne.

[E. g. – *Od jedne Afroamerikanke, inače, naše studentice, dobio sam kompliment da je nastavu što je držim iskusila kao **interkulturalnu** komunikaciju (i to u Srbiji, za koju bi se teško moglo reći da je i multikulturalni milje). Prije nego što je došla u Beograd na studij, ova je studentica živjela u Philadelphiji, a rođena je i duže živjela, prije toga, u jednom gradiću u Alabami. Philadelphiju je doživljavala kao multikulturalni ambijent, kao uostalom i čitav sjeveroistočni pojas SAD-a. To će reći da nije doživljavala nikakve neprijatnosti zbog svoje rase, što je u Alabami, inače, bilo samo izuzetno. Rekla nam je, međutim, da multikulturalnost sjeveroistoka nikad nije osjećala kao iskren stav tamošnjih bijelih ljudi. Čak je smatrala da se lakše snalazila na jugu, u Alabami – gdje joj je gotovo svatko tko je druge rase jasno stavljao do znanja što misli o Afroamerikancima (bilo da ih ne trpi, bilo da ih prihvaća) – nego u Philadelphiji, gdje ju je stalno pratio osjećaj da bijele osobe s kojima razgovara uvijek imaju "politički korektne" **maske**; "Nikako" – rekla je još – "nisam uspijevala odgonetnuti tko je prema meni zaista dobronamjerman, a tko samo glumi dobronamjernost." Postojeća multikulturalnost, za nju, dakle, nije bila i interkulturalnost.]*

Historija: Odnosi se, ovdje, na ljudsku povijest, i to ne samo na mnijenje (*doxa*), dakle, na takozvanu naivnu svijest o minulom vremenu, odnosno na povijesnu znanost (ili/i historiografiju) o prošlom i suvremenom (kronološko bilježenje i interpretacija prošlih/suvremenih događanja – kako je to u nekim njemačkim filozofskim zamislima nazvano: *Historie*), nego i, a zapravo, prije svega, na ontološki proces koji je "na djelu" tijekom posljednjih, recimo, 500.000 godina (od kada se, otprilike, *homo sapiens* pojavio u svom aktualnom anatomskom obličju – kako je to, opet, u nekim njemačkim filozofskim koncepcijama nazvano: *Geschichte*⁵). Osnovno obilježje tog procesa jest *kretanje od homogena ka heterogenu*, to jest diferencijacija (vid., **Diferencijacija**), odnosno posvemašnja heterogenizacija (vid., **Heterogenizacija**) svijeta života. Proces se odvija, dakle, i na području sociokulturnih tvorevina, što naravno uključuje i prostor kulture, *ergo*, (i) morala (vid., **Moral**) i danas ima – globalni karakter.

Kultura: Odnosi se na način života članova jednog sustava ljudske međuzavisnosti (*zajednice* ili *društva*; *Gemeinschaft* i *Gesellschaft*, prema Tönniesu), odnosno skupina unutar jednog društva. Kultura obuhvaća i apstraktne aspekte, kao što su vjerovanja, ideje, vrijednosti... i konkretnije, "opipljive" elemente, kao što su objekti, materijalni simboli, tehnologije...

Medicinska etika: Najkraće rečeno, disciplina koja se bavi istraživanjem: 1) vrijednosti i normi koje se tiču dobra i zla, odnosno ispravnog i pogrešnog unutar medicinske prakse i medicinskih istraživanja i 2) individualnih i grupnih stavova o tim vrijednostima i normama.

Modernost: Širok idejni i praktični projekt čiji su glavni uvjeti i atributi – tržišna privreda, privatno vlasništvo, racionalnost i individualizam – opća i dugotrajna forma unutar koje se vrši permanentna heterogenizacija/diferencijacija djelovanja i, posljedično tome, permanentna transformacija njegovih povijesnih varijeteta. Rodno mjesto modernosti su renesansni gradovi Apeninskog poluotoka (vid., Turza, 1996; Turza, 1998).

⁵ Ovo razlikovanje zasnovano je, između ostalog, na specifičnom (ovom kontekstu prilagođenom i, priznajemo, pojednostavljenom) tumačenju Heideggerovog (u njegovom kapitalnom djelu: *Sein und Zeit*; Heidegger) razlikovanja *Historie* i *Geschichte*. (Detaljnija analiza Heideggerova koncepta iziskivala bi pažnju i prostor koji bi uveliko nadišli okvire ovog rada, te ih, sada, ostavljamo sa strane.) Treba još dodati sljedeće: spomenuta podjela kao da sugerira oštar rez između *objektivnog* povijesnog tijeka i njegovih različitih duhovnih prisvajanja/tumačenja, od naivnog, zdravorazumskog, preko ideološkog i/ili *Ketmana* (Czesław Miłosz), do strogo znanstvenog; no stvari stoje drugačije. Već sama ta (veoma različita, katkad) tumačenja i prisvajanja prošlog (i suvremenog), proizvode ili, makar, utječu na ontologiju povijesnog događanja (otprilike, kako se to događa u sustavima ljudske međuzavisnosti prema *teoriji strukturalne* – Anthonyja Giddensa). Podjela, dakle, ima analitički, a ne opisni karakter i smisao.

Moral: Može se odrediti na brojne/različite načine, što je i učinjeno, u zapadnoj civilizaciji, već više od dva i pol tisućljeća (uzmimo, kao početnu "točku", Sokrata). Za potrebe ovog rada/glosara, nudimo sljedeću definiciju:

Moral je skup:

- a.** onih vrijednosti i normi koje se tiču dobra i zla, odnosno ispravnog i neispravnog/pogrešnog, te
- β.** grupnih i individualnih stavova o tome.⁶

Ad a) U moral, dakle, spadaju samo one vrijednosti i norme koje se tiču *dobra* i *zla* (odnosno *ispravnog* i *neispravnog/pogrešnog*). Jedan, dakle, aspekt svakog moralnog poretka čini skup ili sustav *tih* vrijednosti i normi i on ima *objektivan* socio/kulturno-ontološki status, to jest – da se izrazimo u duhu Giddensove teorije strukturacije – ima karakter *objektivne* socio-kulturne strukture. Riječ je, dakle, o tvorevini koja je ljudima, uvjetno rečeno, *zadana*, jer kada u nju stupaju – bilo rođenjem ili tako što postanu novi članovi date *zajednice* (e. g., plemena na Novoj Gvineji) ili *društva* (e. g., Pakistanac koji je imigrirao u Veliku Britaniju, ili Alžirac koji se doselio u Francusku i tu ostao živjeti i raditi, ili Hrvat koji je postao građanin Kanade, ili Srbin koji je postao državljanin Njemačke...) – ona ih "dočeka" kao nešto što im je objektivno (za)dano. [Baš kao što ih "dočeka" i čitav niz drugih struktura sa sličnim ili čvršćim socio/kulturno-ontološkim statusom, od jezika, običaja, religije..., do (kada se radi o društvima *sensu stricto*) pravnog poretka, zatim, organizacija i institucija političkog sustava, sustava zdravstvene zaštite, monetarnog sustava itd.] A, u stvari, ona (vrijednosna i normativna *struktura* morala te zajednice, odnosno društva) svakodnevno "dočekuje" (tako što značajno determinira njihovo mišljenje i djelovanje) i njihove postojeće, da tako kažemo, "starosjedilačke" pripadnike, budući da – kako je to Émile Durkheim primijetio – sve društvene činjenice (*les faits social*), pa dakle i one moralne (*les faits moreaux*), po pravilu, imaju koercitivan (prinudan) karakter na sve pripadnike jednog sociokulturnog miljea. To, nadalje, znači da se tu radi o jednom *nadindividualnom* (i *nadgrupnom*) entitetu, jer on opstaje i kada ga pojedinac (ili skupina) ne uvažava, odnosno odbacuje. Konkretnije rečeno, osoba XY (ili čitava skupina – etnička, rasna, vjerska..., ili navijačka...) može se u izvjesnom periodu ponašati u suprotnosti s datim širim moralnim poretkom, a da to, budući da ga većina (u zajednici, odnosno društvu) podržava, ne ugrožava njegovo postojanje.

⁶ Različitim definicija morala moglo bi se navesti baš mnogo. Ako bismo se ograničili i samo na balkansko podneblje, njihovo bi navođenje zahtijevalo velik prostor, te ovdje, stoga, spominjemo (po abecednom redu) samo imena (nekih) autora čije radove o tom pitanju preporučujemo zainteresiranim čitateljima: Ante Čović, Milan Kangrga, Radimir Lukić, Vuko Pavićević, Svetozar Stojanović...

Ad β) Općenito uzevši, *stavovi su trajni sustavi pozitivnog ili negativnog ocjenjivanja, zatim, osjećanja i, najzad, tendencije da se djeluje za ili protiv – u odnosu na različite objekte* (ljude, stvari, ideje...).

To, najprije, znači da stavovi imaju dispozicijski karakter i osnova su relativno dosljednog ponašanja (*trajni sustavi*). Zatim, da se sastoje iz tri komponente ili funkcije: **a**) *spoznajne (kognitivne)*, **b**) *afektivne/emocionalne* i **c**) *voljne (konativne)*. To će, pak, reći da o onome o čemu imamo stav uvijek imamo (nekakvo) *znanje*; potom, da prema tome imamo izvjestan (pozitivan ili negativan) *osjećaj*, te da smo spremni da u odnosu na to *djelujemo* (opet, pozitivno ili negativno, to jest *za* ili *protiv*). Konkretnije rečeno, naš stav prema, primjerice, rodnoj (ne)jednakosti sastoji se od našeg znanja, naših osjećaja i spremnosti da s tim u vezi djelujemo. Ako su, prema našem (sa)znanju, muškarci superiorniji u odnosu na žene, sva je prilika da će kod nas prevladavati negativan učinak prema priči i/ili ponašanju kojim se muškarci i žene stavljaju u ravnopravan položaj i, napokon, sâmi ćemo se u tom odnosu ponašati tako da relativno dosljedno potvrđujemo tu nejednakost.

Stavovi koji su u vezi s moralom, koji se, *ergo*, odnose na dobro i zlo (odnosno ispravno i neispravno/pogrešno), istog su karaktera, imaju istu (trihotomnu) strukturu. Dakle, našem stavu da je nešto dobro, odnosno zlo u osnovi je (nekakvo) *znanje* o tome, nadalje, s tim u vezi imamo i izvjestan *osjećaj* (na primjer, ugone, zadovoljstva, sreće, odnosno nezadovoljstva, ili krivice, ili kajanja itd.) i, najzad, tu je i ona aktivna, *konativna (voljna)* komponenta, to jest spremnost da postupamo za ili protiv toga. Razvijena moralna svijest podrazumijeva razvijenost svih triju komponentata. Kada neka od njih "zakaže", dolazi do većeg ili manjeg poremećaja moralnog prosuđivanja i djelovanja. Poznato je, na primjer, da psihopati *znaju* što je dobro, a što zlo, odnosno ispravno i neispravno/pogrešno, da im je i *voljna* funkcija uglavnom stabilna, ali im je emocionalni element reduciran na minimum ili je potpuno odsutan. A odsustvo emocija – što će reći, odsustvo suosjećanja, empatije, to jest njihova ravnodušnost prema drugom ljudskom biću – nerijetko ih pretvara u hladnokrvne, surove zločince. Kako upućuju psiholozi, psihopate od činjenja nedjela odvraćaju samo (sa)znanje o tome da im za zlodjelo neposredno prijete negativna sankcija (kazna).

Kakav je, najkraće rečeno, odnos između spomenuta dva aspekta morala (*strukture*, "objektivno-ontološkog" elementa, dakle, vrijednosti i normi koje se tiču dobra i zla... i, s druge strane, individualnih i grupnih *stavova* o tim vrijednostima i normama – "subjektivno-ontološki" element)? Ne postoji, dakle, moralna *struktura* kao takva, kao po sebi i za sebe objektivna entitet; ona postoji samo i samo ako je podržana našim (individualnim i grupnim) moralnim *stavovima* – drugim riječima, na-

šim znanjem, osjećajima i voljom prema onome što je dobro/ispravno, odnosno zlo/pogrešno.

Najzad, treba naglasiti da – kako to dobro primjećuje Zygmunt Bauman – ne postoje više konzistentni morali jednog društva ili kulture (e. g., francuski, njemački, srpski... moral); ono s čim danas, više ili manje, svi živimo jesu brojni varijeteti individualnih i grupnih morala. Živimo sa i u *moralnim pachtichima*, čija su glavna obilježja: ambivalencija, kontingencija, rizik...

Multikulturalnost: Odnosi se na politiku kojom se u pojedinim, prije svega, modernim društvima/državama nastoji regulirati kulturni diverzitet, koji u njima postoji, kao rezultat prisustva dviju ili više etničkih, vjerskih, rasnih itd. skupina/entiteta; riječ je, dakle, o javnom (oficijelnom) insistiranju i praktičnom djelovanju na međusobnom uvažavanju i toleranciji razlika.

Multikulturalnost postoji u mnogim suvremenim demokratskim zemljama (prije svega, kažemo, kao oficijelna politika); s druge strane, međutim, *interkulturalnost* je još uvijek tek ideal (ako ne i utopija), koji jest ponegdje ostvaren, postoji, ali tek kao arhipelag individualnih i grupnih praksi koje još uvijek zavise, prije svega, od dobre volje tih pojedinaca i skupina. Dakako, multikulturalnost jest neophodan, no ni u kom slučaju nije i dovoljan uvjet ostvarivanja tog ideala. Najzad, *multikulturalnost* se ostvaruje u kontekstu *društava* (modernih, visoko modernih, postmodernih...); prostor šire i autentične afirmacije *interkulturalnosti* jest sustav ljudske međuzavisnosti koji bismo mogli nazvati: *metadruštvo*.

Normalizacija: Ovdje ovaj pojam određujemo kao intenciju, i široku, političku i javnomnijensku, i grupnu, ali i individualnu u datom sustavu ljudske međuzavisnosti da se minimiziraju i, čak, opravdavaju zlodjela, individualna i grupna, te da se počinitelji zlodjela oslobađaju odgovornosti ili da se, katkad, veličaju kao heroji. Termin se, inače, prvi put javio u dugotrajnim polemikama koje su vođene (prije svega, među povjesničarima, ali i ostalim društvenim teoretičarima u Njemačkoj posle Drugog svjetskog rata – *Historikerstreit*) oko odgovornosti Nijemaca za počinjene ratne zločine. *Normalizacija* je i (još uvijek postojeće) obilježje rezoniranja (javnog, grupnog i individualnog) na onim prostorima bivše Jugoslavije (u novonastalim državama) čije je stanovništvo sudjelovalo u ratovima devedesetih godina prošlog stoljeća.

Norme: Pravila ponašanja koja reflektiraju i otjelovljuju neke vrijednosti (vid., **Vrijednosti**).

Stavovi: Trajni sustavi pozitivnog ili negativnog ocjenjivanja, zatim, pozitivnih, odnosno negativnih osjećaja i, najzad, spremnosti (tendencija) da se djeluje za ili protiv

– u odnosu na nekoga ili nešto (pojedince, skupine, stvari, ideje...) (vid., **Moral**; vid., **Predrasude**).

Predrasude: Vrsta stavova (vid., **Moral i Stavovi**) u kojima emocije dobrano nadvladavaju kognitivnu (spoznajnu) komponentu; konativna (voljna) komponenta kod predrasuda zavisi od konteksta. Prevlast emocija ove stavove čini otpornim na promjene.

Supstancijalna racionalnost: Za razliku od formalne racionalnosti, radi se o racionalnosti JEDNOGA (jedne ideologije, partije, autokrate...), koji je "vlasnik" Istine; forma, odnosno procedura, odnosno pravila igre uopće nisu važna (osim kao rituali i/ili običajnost) i mijenjaju se prema prilici, samovoljno, arbitrarno, mijenja ih JEDAN. *Supstancijalna racionalnost* zna što je suštinsko dobro, uvijek i za sve. Obilježje je premodernih oblika ljudske međuzavisnosti i društava rane modernosti (vid., recimo: Turza, 1996; Turza 1998).

Vrijednosti: Apstraktne ideje (koje usvajaju i podržavaju skupine i individue) o onome što je poželjno, ispravno, vrijedno, dobro ili loše...

Zlo: Ima (za razliku od *dobra*; vid., **Dobro**) ontološki status i značaj. *Zlo*, u najkraćem, naprosto – *jest*. Ono se o sebi brine bez ičijeg mišljenja, govora, djelovanja, odnosno pomoći. Reproducira/perpetuira se bez promišljanja, planiranja, projekta, nadzora ili naročite brige i praktičnog djelovanja. Ako, pak, tih stvari, ipak, uz sebe ima (zlo mišljenje, govor, djelovanje), ono – buja. [Izgradite kuću i – ostavite je; ako ne vodite računa o kući, godinu, dvije, tri... ili duže, ona će se zasigurno pretvoriti u – ruinu. Naizgled banalan primjer. Ali, postupite li tako prema sebi, odnosno prema ljudima koji su vam, na ovaj ili onaj način, bliski, vaša će se ljudskost i vaši odnosi prema sebi, odnosno drugom/drugima, također, pretvoriti u ruinu. Zlo će, tada, bez vas, (od)raditi svoj posao. Kako veli Milan Kangrga (Kangrga, 2004): *paradoksalno zvuči, ali zlo jest razlog postojanja morala i etike; jer, u svijetu vladavine dobra, i moral i etika bili bi sasvim izlišni!*

LITERATURA

1. Bauman, Zygmunt (1993), *Postmodern Ethics*, Blackwell, Oxford, UK;
2. Beck, Ulrich (1992), *Risik Society – Towards a New Society*, Sage, London, UK;
3. Cifrić, Ivan (2007), *Bioetička ekumena*, Pergamena, Zagreb, Hrvatska;
4. Česlav, Miloš (1985), *Zarobljeni um*, BIGZ, Beograd, Srbija;

5. Čović, Ante (2004), *Etika i bioetika*, Pergamena, Zagreb, Hrvatska;
6. Giddens, Anthony, *Modernity and Self-Identity*, Stanford University Press, California, USA;
7. Giddens, Anthony (2001), *Sociology*, Polity Press, Cambridge, UK;
8. *Izazovi bioetike*, ur. Ante Čović, (2000), Pergamena, Zagreb, Hrvatska;
9. Jurić, Hrvoje (2007), "Uporišta za integrativnu bioetiku u djelu Van Rensselaera Pottera", u: Velimir Valjan (ur.), *Integrativna bioetika i izazovi suvremene civilizacije*, Bioetičko društvo u BiH, Sarajevo, Bosna i Hercegovina;
10. Kangrga, Milan (2004), *Etika – osnovni problemi i pravci*, Golden marketing i Tehnička knjiga, Zagreb, Hrvatska;
11. Radenović, Sandra (2008), *Oblici rasizma u Srbiji nakon petooktobarskih promena (2001-2006)*, Akademska misao, Beograd, Srbija;
12. Tönnies, Ferdinand, ed. Jose Harris (2001), *Community and Civil Society*, Cambridge University Press, UK;
13. Turza, Karel (1998), *Modernost na biciklu*, Akademia nova, Beograd, Srbija;
14. Turza, Karel (2002), "Metadruštvo", Treći program Radio Beograda, No. 113-114, Beograd, Srbija;
15. Turza, Karel (2011), *Medicina i društvo – Uvod u medicinsku etiku* (peto izdanje), Libri medicorum, Medicinski fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, Srbija;
16. Turza, Karel, Radenović, Sandra (2011), *Pojmovnici za izborne predmete: Uvod u nauku, Stanovništvo, ekologija i medicina, Komunikacija u medicini i Istorija medicine* (četvrto izdanje), Libri medicorum, Medicinski fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, Srbija.
17. Veber, Maks (1976), *Privreda i društvo*, tom II, Prosveta, Beograd.

Karel Turza

Bioethics and culture. Can bioethics contribute to formation of interculturality?

ABSTRACT

Diachronically, bioethics came into being in a late/reflective modern *multi-cultural* milieu, in the USA. Ever since Van Rensselaer Potter wrote his book *Bioethics – Bridge to the Future*, bioethics has been, in its main trajectory, developing as a *multi-disciplinary* project – turning, gradually, into an *inter-disciplinary* project. Is there a connection between its early *multi-disciplinary* character and *multi-cultural* character of its birth-place? The answer is – probably yes. At least due to the fact that both "*multis*" correspond with the very nature/logic of ontology of the entire historical process, the essential trait of which has always been differentiation, namely, transformation (as Herbert Spencer would put it) from *homogeneity* to – at first, *indefinite* and later on, *definite – heterogeneity*. It is also rather probable that there is a cause-effect relation between the two "*multis*"; heterogeneity of bioethics was, ultimately, an effect

of heterogeneity of socio-cultural milieu in which it was generated. Yet, there is a significant difference between the two "*multis*".

Besides *multi-cultural* (less definite heterogeneous), there is a conception according to which there are *inter-cultural* (definite heterogeneous) milieus. Some authors argue that only the latter are genuine, authentically human systems of human interdependency. In reality, however, *multi-cultural* milieus do exist, whereas *inter-cultural* systems are still an ideal type (or utopia). On the other hand, bioethics has developed over the past (almost) four decades, from *multi-* to a real *inter-disciplinary* project, especially recently, within the conception of *integrative bioethics*.

The question is: does bioethics, in its *integrative* version, have capacities to practically contribute (to become a cause in turn) to transformations of *multi-* into *inter-cultural* systems of human interdependency? And, if it has such capacities, how can we use them in achieving that end? Finally, what should be the first step? Probably formulating *The Manifesto of integrative bioethics*? So, let us do it.

Key words: *morality, ethics, bioethics, multidisciplinary bioethics, interdisciplinary (integrative) bioethics, multicultural societies, intercultural systems of human interdependency.*